

Styčné body stylistiky a jazykové kultury ve vysokoškolské praxi

MICHAL KRÍSTEK

(Brno)

Cílem tohoto příspěvku je všimnout si jednoho z možných způsobů propojení stylistiky a jazykové kultury v rámci vysokoškolské výuky, a to především ze synchronního a prakticky zaměřeného úhlu. Hned v úvodu je zapotřebí připomenout, že obecná východiska tohoto přístupu jsou poměrně úzce spjata s českým prostředím – opírají se o funkčně orientovaný strukturalismus Pražského lingvistického kroužku, rozvíjený od 20.-30. let 20. století v různých modifikacích prakticky až do současné doby. Platí to nejen pro obecnou koncepci stylu a stylistiky (nověji z tohoto přístupu vycházejí např. Čechová-Chloupek-Krčmová-Minářová 2003), ale především pro jazykovou kulturu (stranou zde ponecháváme další aspekt propojení obou disciplín, který připomíná např. Hoffmannová 1997: 62 – totiž fakt, že soustava funkčních stylů, jak ji ve 30. letech 20. stol. vymezil B. Havránek, byla poprvé prezentována právě ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, který byl z hlediska moderního pojetí jazykové kultury – s nímž se pracuje i v tomto příspěvku – průkopnický).

I když jazyková kultura jako více nebo méně autonomní disciplína není pochopitelně omezena jen na české prostředí, je pojetí péče o jazyk v různých oblastech odlišné. Ačkoliv například *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (Jedlička, red. 1977 a 1979) uvádí pro spojení *jazyková kultura* ekvivalenty ve všech slovanských jazycích a také v angličtině, němčině a francouzštině, jedná se někdy spíše o překlad než o běžně užívaný ekvivalent – například pro angličtinu se uvádějí ekvivalenty *cultivation of language*, *language (speech) culture*, použité pro přehlednost i v resumé tohoto článku, ale v anglosaských zemích je běžnější v tomto

smyslu užívat termíny *usage* (eventuálně *good/bad u.*) nebo mluvit o standardech a standardizaci jazyka.

Tento příspěvek však vychází jak v případě stylistiky, tak v případě jazykové kultury z českého pojetí, je proto vhodné uvést, jak vlastně vymezují pole působnosti a vzájemný vztah těchto dvou disciplín novější odborné práce. Pole působnosti jazykové kultury lze podle J. Krause (2002) rozdělit do čtyř oblastí: 1) současný stav a 2) možnosti ovlivnění A. jazyka, B. řeči (ve smyslu *langue a parole*, v saussurovské terminologii). Pokud jde o vztah jazykové kultury ke stylistice, jedná se o disciplíny, které k sobě mají poměrně blízko (což je dáno také např. mezioborovým pojetím stylistiky, jak je prezentováno ve výše zmíněné práci – Čechová-Chloupek-Krčmová-Minářová 2003), určité odlišnosti však existují. Například M. Čechová uvádí, že jazyková kultura se na rozdíl od stylistiky věnuje i otázkám tvorby a dodržování kodifikace, zatímco stylistika se na rozdíl od jazykové kultury věnuje také slohotvorným činitelům a jejich vlivu na vyjadřování (Čechová 2003: 312). Naproti tomu J. Hoffmannová připomíná u jazykové kultury důraz kladený na vhodnost a přiměřenost vyjádření, což s sebou nese i nutnost věnovat pozornost právě slohotvorným činitelům; stylistiku charakterizuje jako disciplínu především deskriptivní, která se však také nemůže úplně vyhnout hodnocením (Hoffmannová 1997: 59-60) – právě k takovému pojetí má blíže tento příspěvek.

V rámci vysokoškolského studia je možné nabídnout různé kurzy, v nichž se věnuje pozornost adekvátnímu vyjadřování; tyto kurzy mohou být zaměřeny např. na specifické rysy odborné komunikace a na rozvíjení praktických stylizačních dovedností tohoto druhu (k možné konkrétní podobě takového typu kursu blíže Křístek 2005) – otázky jazykové kultury jsou zde tedy propojeny se stylistikou, a to z praktického hlediska. Kromě toho existují i základní teoretické kurzy stylistiky určené bohemistům a na ně lze pak napojit volitelné kurzy věnované základům jazykové kultury – jak bylo uvedeno na začátku, právě jedné z možností takového propojení se tento příspěvek věnuje.

Kurs týkající se jazykové kultury je zaměřen jednak na seznámení se základním pojmoslovím oboru, jednak na orientační přehled vývoje názorů na péči o jazyk. Těžiskem však má být samostatná práce studentů s veřejně dostupnými materiály, které se k problémům jazykové kultury odborně i laicky vyjadřují – knihy, novinové články, glosy a polemiky, ať už z klasických médií, nebo z Internetu. Např. úvodní zadání v kursu ukládá studentům, aby do libovolného internetového prohlížeče (Google, AltaVista, Yahoo...) zadali heslo *jazyková kultura* a samostatně okomentovali získané výsledky – počet nalezených stránek (například u prohlížeče Google to je přes 100 000), jejich tematické zaměření a podobně; pokud by chtěli získat příspěvky

vyhraněně polemického charakteru. mohou zkusit zadat např. hesla *úroveň jazyka, stav jazyka, úpadek jazyka* a podobně. V každém případě je však studentům zdůrazněno, že hlavním cílem kursu je, aby byli schopni samostatně z odborného hlediska, jako budoucí bohemisté-profesionálové, názory prezentované v příspěvcích popsat, rozebrat a objektivně zhodnotit (v této souvislosti se studentům připomíná obecně známá skutečnost, že pokud jde o možnosti ovlivnit jazyk, každý z nich jako rodilý mluvčí češtiny je jednou desetimilióntinou úzu). Pokud použijeme výše uvedené schéma čtyř oblastí, jimž se jazyková kultura věnuje, těžiště kursu spočívá v materiálech z oblastí 2A a 2B (což jsou tedy materiály, které se snaží ovlivnit jednak jazyk jako systém, jednak způsob, jakým je používán v praxi).

Pro zacházení s rozebíranými materiály používáme třístupňové schéma, založené mj. na působení slohotvorných činitelů (viz výše Hoffmannová 1997) – proto také studenti před eventuálním zapsáním předmětu „jazyková kultura“ musí absolvovat teoretickou stylistiku. U každého sledovaného materiálu si všímáme 1) základní *funkce*, kterou má plnit (informovat, ovlivnit, zakázat...), následně pak 2) *prostředku*, s jejichž pomocí má být dosaženo uplatnění této funkce, a konečně 3) *teoretických východisek* autora textu, pokud je lze z materiálu odvodit.

Jako příklad takto rozebíraného textu lze použít úryvek z novely zákona o médiích, nazvané *Pozměňovací a jiné návrhy k vládnímu návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů*:

H.II.6. Pozm. návrhy k úpravě „vulgarismů a předsudků“ (hlasovat společně):

I. Za dosavadní bod 53 usnesení VVVKMT se vkládají nové body, které znějí:

“53a. V § 32 odst. 1 se za písmeno h) vkládají nová písmena i) a j), která znějí:

i) nezařazovat do programů pořady, které mohou utvrzovat stereotypní předsudky týkající se etnických, náboženských nebo rasových menšin,

j) nezařazovat do programů pořady a reklamy, které obsahují vulgarismy a nadávky, kromě uměleckých děl, v nichž je to z hlediska líčeného kontextu nutné: taková díla je však možné vysílat pouze v době od 22.00 hodin do 06.00 hodin druhého dne,” (dostupné na Internetu: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=885&CT1=4>; cit. dne 27.2. 2006).

Při aplikaci výše uvedeného třístupňového schématu na bod j) výše citovaného textu (bod i/ se jazykové problematiky přímo netýká) může výsledek vypadat například takto: 1) Základní a explicitně deklarovanou *funkci* tohoto textu je zakázat ve vymezeném časovém úseku v některých médiích prezentování komunikátů, které obsahují prvky z jedné specifické vrstvy lexika. 2) *Prostředky*, jimiž má být uplatnění této funkce dosaženo, nejsou v textu přímo uvedeny, protože se však jedná o zákon, lze předpokládat, že s jeho nedodržením budou spjaty i určité právní sank-

ce. 3) *Teoretická východiska* autora/autorů textu naopak v úryvku explicitně deklarována nejsou, lze je však vysledovat a alespoň stručně okomentovat. Výraz *nadávka* není v českém prostředí používán jako termín, na rozdíl od výrazu *vulgariasmus* – vzájemné odlišení (nebo se jedná o užití ve funkci synonyma?) není jasné; stejně tak zůstává otázkou, zda se úprava týká jen vulgarismů, nebo také dalších typů expresiv s negativními konotacemi (např. některých augmentativ, dysfemismů apod.); zcela stanou je také ponechána otázka kontextové expresivity, která nemusí být vůbec vázána na použití vulgarismů (např. když se o nějakém člověku řekne, že je *kyselina sírová* – je to „nadávka“: ano/ne?). Další nezodpovězenou otázkou zůstává, kdo, na základě jaké kvalifikace, jakých kritérií a jakým způsobem (předběžně, nebo zpětně) bude posuzovat jednak to, co vlastně je umělecké dílo, a jednak to, kdy je užití jistého prvku „z hlediska líčeného kontextu nutné“. Lze tedy konstatovat, že rozebíraná pasáž není teoreticky ujasněná a jednoznačná, což je v rozporu s požadavky kladenými na odborné texty (tj. i texty právnické).

Toto tříступňové schéma, které kromě stylistiky propojuje jazykovou kulturu i s jinými obory (např. se sociolingvistikou, důrazem rovněž na mimojazykové faktory – Hoffmannová 1997) lze pro ilustraci použít také u starších textů, věnovaných péči o jazyk – vždy však s připomenutím dobové situace, abychom se nedopouštěli anachronismů. Známý a často citovaný úryvek z díla Jana Husa (asi 1371-1415) *Výklad delší na desatero přikázanie* (Hus 1975: 189) se týká užívání jazyka v českém prostředí na počátku 15. století. Dílo vzniklo kolem r. 1412; v kap. 40 Hus varuje před míšením češtiny s němčinou, zvláště na lexikální rovině – kromě určitých prvků ve výslovnosti vytyká užívání německých výrazů místo jejich českých ekvivalentů (*hantuch/ubrusec, trepky/chódy, mantlik/pláštěk* aj.). Než uplatníme výše uvedené tříступňové schéma, je nutné společně se studenty připomenout fakta o situaci češtiny na počátku 15. století; skutečnost, že česky psaná literatura už tehdy zahrnovala široké spektrum textů – od krásné literatury (např. *Legenda o sv. Prokopu, Legenda o sv. Kateřině, Tkadleček*, náboženská i světská lyrika) přes odborné texty (*Práva zemská česká Ondřeje z Dubé*), velmi často teologického charakteru (spisy Tomáše ze Štítného); přímo období od počátků po Husovu dobu je věnována jedna z reprezentativních starších antologií - Hrabák a Havránek, red. 1957). Zároveň je nutné připomenout, že žánrové členění starší české literatury je poněkud odlišné od toho současného, i fakt, že kromě češtiny se tehdy na českém území výrazně uplatňovala také latina a němčina.

Uvažujeme-li tedy o 1) *funkci* Husova textu, je to jednoznačně odstranění německých prvků z jazyka a jejich náhrada českými ekvivalenty. V této souvislosti je vhodné připomenout základní obecné vymezení purismu jako snahy o dosažení „čistoty“ ja-

zyka (Jelínek 2002) a fakt, že Jan Hus bývá označován za jednoho z prvních puristů v evropském kontextu (Thomas 1991: 50). Uplatnění puristických tendencí v období, kdy už je čeština vysoce rozvinutým jazykem, lze brát jako přirozené – metajazyk (např. právě v podobě komentářů, jako je ten Husův) se může objevit až v okamžiku, kdy příslušný jazyk sám je na poměrně vysokém stupni vývoje. 2) Protože citovaný úryvek je vlastně jen krátkou odbočkou v poměrně dlouhém, nábožensky zaměřeném textu, není možné spolehlivě určit, jakými *prostředky* by mělo být tohoto cíle dosaženo – Hus se sice explicitně zmiňuje o mrskání, to však může být jednak hyperbola, jednak paralela s textem z *Bible*, o němž se Hus ve svém výkladu zmiňuje. 3) Pokud jde o *teoretická východiska*, purismus už zde byl připomenut a s využitím relevantních zdrojů (např. právě Jelínek 2002 a obecněji Thomas 1991) se k jeho principům lze ve výuce podrobněji vrátit, např. ve srovnání se současným principem adekvátnosti vyjádření. Kromě toho lze také připomenout tezi, kterou před časem naznačil J. Kraus, že totiž purismus může fungovat na základě jiných než jazykovědných principů (Kraus 1998: 94), že se tedy může jednat o uplatnění jistých způsobů uvažování a jednání – a to také v jazyce; na stejném místě se J. Kraus zmiňuje rovněž o formulaci sociologa J. Neustupného, že jazyky bez puristických tendencí jsou mrtvými jazyky (Kraus 1998: 94). Avšak i přes uplatnění takovýchto diachronních pohledů, které souvisejí s nástinem vývoje oboru, těžiště kursu spočívá, jak bylo uvedeno výše, v práci se současnými materiály.

Takovéto propojení základů moderní stylistiky se základy moderní jazykové kultury může studentům nabídnout jak faktické znalosti, tak i praktické dovednosti, které budou moci využít ve svých budoucích profesích (učitelé, jazykoví poradci apod.), když bude zapotřebí, aby se spolehlivě a kvalifikovaně vyjádřili k určitým jevům v současné češtině.

Literatura

- Čechová M., 2003, *Metodologické problémy stylistiky*. – Čechová M., Chloupek J., Krčmová M., Minářová E., *Současná česká stylistika*, Praha, s. 296-324.
- Čechová M., Chloupek J., Krčmová M., Minářová E., 2003, *Současná česká stylistika*, Praha.
- Hoffmannová J., 1997, *Stylistika a...*, Praha.
- Hrabák J., Havránek B. a kol., ed., 1957, *Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu*, Praha.
- Hus J., cca 1412, *Výklad delší na desatero přikazanie*. – Hus J., 1975, *Magistri Ioannis Hus, Opera omnia*, Tomus I, Praha, s. 189.

- Jedlička A., red., 1977 a 1979, *Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology* 1, 2, Praha.
- Jelinek M., 2002, *Purismus*. – Karlík P., Nekula M., Pleskalová J., ed., *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha, s. 364-366.
- Kraus J., 1998, *K problematice jazykového purismu*. – Karlík P., Krčmová M., ed., *Jazyk a kultura vyjadřování: Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*, Brno, s. 91-95.
- Kraus J. 2002, *Kultura jazyková*. – Karlík P. – Nekula M. – Pleskalová J., ed., *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha, s. 237-238.
- Křístek M. 2005, *Stylistika a stylizace odborného textu v rámci vysokoškolského studia*. – Fišer Z., red., *Tvůrčí psaní – klíčová kompetence na vysoké škole*, Brno, s. 144-147.
- Thomas G., 1991, *Linguistic purism*, London & New York.

Points of Contact Between Stylistics and Language (Speech) Culture Within University Curricula

The article deals with one specific approach towards the language (speech) culture (jazyková kultura), which links this discipline with stylistics. The approach is deeply rooted in the Czech context, namely in the functional approaches towards language developed since the 1920s-1930s by members of the Prague School and still widely used. The field of interest of this discipline can be divided into four main spheres: 1) present-day situation and 2) possibilities of influencing A. language and B. speech (langue and parole in the established Saussurean terminology, in other words - system and usage).

In university courses described in the article, the focus is on the 2A and 2B types – the materials examined in seminars are mainly various attempts at influencing language in both above-mentioned respects, i.e. system and usage. Although various present-day materials dominate, materials from previous centuries, e.g. by Jan Hus (15th century), are also used to illustrate approaches towards such problems in the past. The main aim of the courses is to understand better 1) function, 2) methods and 3) theoretical background presented in the investigated materials and to make qualified theoretical conclusions about them, rather than to support or reject directly the opinions expressed in the materials. Attention is therefore paid above all to a description and analysis of all of the above-mentioned three points, which links the discipline of language (speech) cultivation to stylistics, but also to other disciplines (e.g. sociolinguistics).

The students, as future qualified experts in the Czech language, should then be better prepared for issues they may face in their future professional career (teachers, language experts etc.), when asked to express a qualified and reliable opinion of some phenomena in modern Czech.

Key-words: *stylistics, cultivation of language (speech), purism, Czech language.*